

УДК 316.3:36.48

канд. філос. н., доц. В.Я.Зимогляд

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА: СУСПІЛЬНА ПРИРОДА, СУПЕРЕЧНОСТІ І КОНФЛІКТИ

У статті висвітлюються питання соціальної структури суспільства. Аналізуються деякі проблеми розвитку соціальної структури в умовах динамічних трансформаційних процесів, їхня різноспрямованість, суперечність і конфліктність. З'ясовується суспільна природа соціальної структури, її зміст, специфіка, мотивація суперечностей і конфліктів. Аналізується зміст і роль потреб, групових інтересів, цілей і соціальних умов життя в діяльності особистості і суспільства.

Ключові слова: суспільство, структура, трансформація, суперечність, конфлікт, потреба, мета, умови життя.

У суспільстві завжди виникали конфлікти між людьми: від міжособистісних до соціально-класових і міждержавних. Головні з них корінилися в умовах життя, у способі розподілу життєвих благ та влади, у сфері задоволення потреб чи інтересів. Люди, переживаючи різні колізії, знаходили вихід з конфліктних ситуацій методом спроб і помилок. На жаль, конфлікти стали невід'ємною частиною і сучасного життя.

Актуальність і значущість вивчення проблем суперечностей і конфліктів у соціальній структурі суспільства зумовлені неоднозначністю й різноспрямованістю процесів українського трансформування. Спроба розгляду суперечностей і конфліктів транзитного українського суспільства видається доволі продуктивною, оскільки динамічна трансформація зачепила всі без винятку сторони життя – економічну, соціальну, політичну, правову, етичну та інші, змінила співвідношення між ними, посприяла розгортанню тих суперечностей і конфліктів у всіх сферах суспільної життєдіяльності, що поглиблює і загострює кризовий перебіг трансформаційних процесів.* Кінцевим результатом динамічних трансформаційних процесів має стати життєздатна і стійка демократична та правова державність, безпечний та поступальний розвиток громадянського суспільства.

Рівень конфліктності у суспільстві залишатиметься незмінним доти, доки не сформується вододіл між громадянським суспільством і державою, вищою владою і місцевим самоврядуванням, між інтересами капіталу і найманої праці тощо. Інтереси, що існують у суспільстві мають бути визнані соціальними групами, партіями та громадськими рухами. До тих пір рівень конфліктності в суспільстві підвищуватиметься, а

* Так, на думку німецького науковця Р.Райсига, трансформацію слід тлумачити як зумовлену множиною чинників процесуальну, відкриту й самообмежену еволюцію, під час якої розвиваються своєрідні й нові елементи. Цей перебіг у такій перспективі є не запрограмованим, а конфліктним, амбівалентним і за своїми специфічними результатами – невизначеним процесом змін [1, с.371].

соціально-класовий конфлікт повсякчас виникатиме і виявлятиметься як політичний.

Питанням даного дослідження присвячено багато праць. Матеріал, викладений у навчальній літературі, переважно має загальний характер. Основні концептуальні принципи діагностики проблем соціальної сфери суспільства та її конфліктології були закладені у працях таких вчених, як К.Маркс, М.Вебер, Р.Дарендорф, Р.Міллс, Р.Мур, Л.Козер, К.Холдинг, П.Бурдьє, М.Джилас та ін.

Високе значення і недостатня теоретико-прикладна розробленість окресленої проблеми визначають *мету статті*, яка полягає у визначенні змісту специфіки та мотивації суперечностей і конфліктів у процесах трансформування соціальної структури суспільства.

Конфліктом прийнято вважати стадію розвитку суперечностей у системі відносин людей, соціальних груп, соціальних інституцій, суспільства загалом, яка характеризується посиленням протилежних тенденцій та інтересів соціальних спільнот чи індивідів [2, с.36-37; 3, с.43-44; 4, с.80-84]. Глибинна причина конфліктів у суспільстві – протистояння різних потреб, інтересів, цілей, цінностей конкретних суб'єктів політики, які складають соціальну структуру. Вся соціальна структура, як зазначає Джон Масіоніс, від простого рукостискання до складних релігійних ритуалів – забезпечує існування суспільства, принаймні в тій його формі, що існує. Вона надає форми нашому життю [3, с.42].

Суспільство, як відомо, являє собою систему. Те чи інше суспільне явище, взяте як система, має певні складові частини – підсистеми. Наприклад, у середині суспільних відносин, взятих як система, виокремлюється політична система суспільства. Разом з економічною, політичною та духовною в суспільстві існує соціальна система, соціально-класова система, представлена сукупністю класів, прошарків та груп у динаміці: функціонуванні, розвитку, змінах і перетвореннях. Соціальна система – це соціальний організм, що розвивається, у єдності його статички, структури і динаміки.

Соціальна структура як частина соціальної системи, у свою чергу, має соціальний склад (комплект елементів, що утворюють структуру) та зв'язки, взаємозв'язки елементів, їхні місця, значення, роль, функції (тобто властивості). Соціальна структура, як і будь-яка інша структура, складається з більш або менш стійких спільнот людей, що посідають певне місце й відіграють певну роль. Важливі також ступінь їхнього розвитку, функції, взаємозв'язки та взаємодії в соціальній структурі і в суспільному житті. Соціальна структура – це сукупність зв'язків і відносин, в які вступають між собою соціальні групи та спільноти з приводу економічних, соціальних, політичних і духовних умов життєдіяльності. Її базовими одиницями є норми й цінності. Соціальна структура – то якісна визначеність суспільства, тому її зміна означає

докорінне якісне зрушення у суспільстві. В основі розвитку соціальної структури суспільства лежать суспільний розподіл праці і відносини власності на засоби виробництва та його продукти.

Суспільний розподіл праці й відносини власності зумовлюють появу і подальше існування соціальних груп – класів, професійних прошарків, верств, груп, які складаються з жителів міста і села, представників розумової та фізичної праці. Відносини власності на засоби виробництва економічно закріплюють таку розчленованість суспільства і сформовану в ньому соціальну структуру. Водночас соціальна структура, як своєрідний каркас усієї системи суспільних відносин, є сукупністю економічних, соціальних і політичних інститутів, які організовують суспільне життя.

Основним принципом визначення соціальної структури суспільства має бути пошук і знаходження реальних суб'єктів соціальних процесів. Це можуть бути окремі індивіди, соціальні групи різних розмірів та характеру: робітничий клас, молодь, релігійна секта, пенсіонери тощо. Із цієї точки зору соціальну структуру можна визначити як більш або менш стійке співвідношення соціальних верств і груп. Інакше й бути не може, адже будь-яке суспільство завжди сконструйоване на різних засадах – національних, соціально-класових, демографічних і т.ін. Структурування, тобто належність людей до тих чи інших соціальних, професійних, соціально-демографічних груп, може спричиняти соціальну нерівність. Відтак головне у суспільстві – ті відмінності, об'єктивні чинники, які породжують соціальну нерівність. Отже, нерівність – це неминучий факт будь-якого суспільства.

Соціальна структура суспільства є одним з головних джерел соціальних конфліктів. До того ж вона істотно впливає як на кількісний бік стану конфліктності, так і на якісні особливості його виявлення.

Погодившись із тим, що соціальна структура – це сукупність соціальних груп, різних за своїм становищем у суспільстві, що й зумовлює той чи інший ступінь конфліктності в суспільстві, ми маємо відповісти на питання: яким чином відрізняються ці групи одна від одної та як впливає соціальне диференціювання на кількісний бік конфлікту і на якісні особливості його проявів.

Вважаємо, що в цьому контексті доречна теорія соціальної стратифікації, тобто система, з допомогою якої суспільство розподіляє категорії людей за ієрархією [3, с.337-338]. Стратифікація, на думку західних соціологів, – це така організація суспільства за якою одні індивіди чи соціальні групи мають більше, другі – менше, а треті – взагалі не мають нічого. І розв'язати конфлікт, стверджують ці вчені, практично неможливо.* Західна соціологія не бере до уваги місце соціальних груп у

* Спочатку ідея стративного (пошарового) вивчення соціальної структури мала безумовний ідеологічний характер і була покликана нейтралізувати ідею К. Маркса про класове суспільство та домінування в історії класових суперечностей і класової боротьби. Однак поступово ідея виокремлення соціальних верств як

системі суспільного виробництва, насамперед відносини власності як головну ознаку класового поділу суспільства. Класи, соціальні верстви та групи вони вирізняють на підставі таких ознак, як освіта, побутові умови, психологія, доходи, зайнятість і т. ін. При цьому вони розрізняють “одномірну стратифікацію”, коли групи визначаються за якоюсь однією ознакою, та “багатомірну стратифікацію”, де визначення будується на сукупності ознак [5, с.636].

Теорії стратифікації висувають концепції про поділ суспільства на “вищі”, “середні” та “нижчі” класи, заперечують існування в капіталістичному суспільстві антагоністичних класів – буржуазії та пролетаріату, а також класову боротьбу. Вони вважають соціальну нерівність природним станом суспільства, де страти (верстви) відрізняються за своїми критеріями і розташовані у жорсткій схемі підкорення, підпорядкування одних верств іншими. Основні виміри стратифікації – дохід, влада, освіта, престиж. Звідси випливає, що соціальна стратифікація – це диференційоване ранжирування індивідів окремо взятої соціальної системи, це спосіб характеристики індивідів, які займають певні соціальні місця один щодо одного в деяких відносно важливих аспектах.*

Поняття соціального виходить із природи самого суспільства. У його контурі людські індивіди, будучи різними через конкретні здібності, потреби й смаки, водночас наділені до певної міри однаковими корінними, родовими рисами та природними якостями, тобто за своєю загальною природною сутністю вони рівні між собою. Тут цілком закономірним буде висновок, що соціальна нерівність закладена не у природі індивідів, вона – продукт соціальних умов.

Ясна річ, самі по собі соціальні умови (виробництво, розподіл праці, приватна власність, яка виступає основною причиною класових антагонізмів, суперечностей, конфліктів) також не здатні породити класи без певних передумов, що містяться у природних основах соціального життя. Зрештою, грабунки, війни, експлуатацію здійснюють не умови, не виробництво і навіть не соціальний лад, а люди, поставлені у певні умови.

Таким чином, класи й класове суспільство, соціальні антагонізми й конфлікти коріняться не тільки у способі матеріального виробництва, але й у способі виробництва суспільного життя взагалі.

Незважаючи на те, що соціальний клас є одним із центральних понять соціології, зміст його ще й досі не має чіткого, єдиного

складових елементів суспільства утвердилася в соціальній науці, адже вона, справді, відбивала об’єктивні відмінності й суперечності різних груп населення у межах окремо взятого класу [3, с.349-356, 361-363].

* Аналізуючи сучасну ситуацію в Україні, можна констатувати, що події останніх років зруйнували колишні уявлення про соціальну структуру суспільства. Сильна майнова диференціація знищила «класову єдність» робітників, селян та інтелігенції. Зросли темпи пауперизму (лат. pauper – бідний, незаможний), маргіналізації, люмпенізації. Охарактеризувати таку ситуацію в категоріях марксистської соціології, очевидно, у принципі неможливо.

визначення. Вперше розгорнуту картину класового суспільства ми знаходимо у працях К.Маркса^{**}, який вважав, що класи – це економічно детерміновані й генетично конфліктні групи. Основою поділу на групи стає наявність або відсутність власності. Антагоністичні класи з'являються у всякому суспільстві, яке має складну ієрархічну структуру, побудовану на нерівності.

Сам К.Маркс справедливо зазначав, що йому не належить відкриття існування класів та боротьби між ними. Проте до Маркса ніхто не обґрунтував так глибоко класову структуру суспільства, виводячи її з фундаментального аналізу всієї системи економічних відносин. Ключем до його міркувань стала ідея соціального конфлікту, боротьби між сегментами суспільства за цінні ресурси. З-поміж різноманітних форм соціального конфлікту для нього найголовнішою формою залишався класовий конфлікт, породжуваний тим способом, яким суспільство виробляє матеріальні блага. Між робітниками й капіталістами конфлікт неминучий. У Марксовому баченні цей конфлікт може скінчитися лише зі зникненням капіталізму[3, с.149-156, 352-356].

Як на сучасний погляд, багато позицій та положень К.Маркса застаріли. Однак деякі залишаються актуальними і щодо теперішніх соціальних структур. Це насамперед стосується ситуацій міжкласових конфліктів, сутичок і боротьби за зміну умов розподілу ресурсів та їхнього перерозподілу в період так званого первісного нагромадження капіталу і становлення соціальної структури.

У цьому контексті особливої ваги набуває питання про співвідношення понять “суперечність” і “конфлікт”. Можна припустити, що конфлікт – це суб’єктивна форма існування й розвитку об’єктивних суперечностей у суспільних процесах. Суперечність – суть самопросування. Самопросування виступає як спосіб існування суперечності. Суперечність – це відносини заперечення між взаємопроникними протилежностями. Суперечність – це атрибутивна властивість матерії. Як зазначав Гегель, “лишь поскольку нечто имеет в самом себе противоречие, оно движется, имеет побуждение и деятельно” [7, с.65], і навпаки: якщо оте щось “не способно иметь в самом себе противоречие, то оно не живое единство, не основание, а погибает (get zu Grunde) в противоречии” [7, с.66]. Конфлікт – суть суб’єктивний “зліпок” з об’єктивних суперечностей. Соціальні суперечності завжди огорнені у суб’єктивну форму. Поза суб’єктивною оболонкою соціальні негаразди не виявляються. За соціальними конфліктами завжди є прихована суперечність, обтяжена конфліктом. Інакше кажучи, якщо маємо конфлікт, то слід шукати суперечність, і навпаки, якщо існує

^{**} Класичне визначення класів, як відомо, згодом дав В.Ленін у роботі “Великий почин”: класи перед усім різняться за своїм місцем в історично визначеній системі суспільного виробництва, за способом виробництва, властивим цій формації, в якій існують ці класи. Вони відмінні за ставленням до засобів виробництва, за способом отримання суспільного багатства і розмірам його частки [6, с.15].

суперечність, то варто очікувати конфлікту. Суперечність потенційно несе в собі конфлікт. А конфлікт – це актуалізована суперечність.

Суперечність слугує водночас і джерелом, і найглибіннішою рушійною силою суспільного розвитку. Вона дає первинний, найглибший імпульс рухові, розвитку. Та при цьому вона є і рушійною силою, оскільки залишається постійно діючою причиною руху і розвитку. Гегель у цьому зв'язку зауважував, що “само внешнее чувственное движение есть непосредственное наличное бытие противоречия” [7, с.66]. Відомий також і вислів Ф.Енгельса: “Движение само есть противоречие... а постоянное возникновение и одновременное разрешение этого противоречия – и есть именно движение” [8, с.95].

Рух у соціально-філософському аспекті являє собою масові колективні дії задля реалізації специфічних інтересів, потреб та цілей: робітничий, селянський, політичний, молодіжний, національно-визвольний, релігійний, жіночий, екологічний та інші рухи, спрямовані на соціальні зміни або спротив їм у конфліктній протидії з іншими соціальними групами.* Рушійна сила соціальних рухів з'являється, з одного боку, із невдоволеності існуючою формою життя, а з іншого, – із бажань та сподівань на якусь нову облаштованість існування. Зміст поняття “соціальний рух” пов'язаний з такими соціальними процесами, як колективні дії, соціальні зміни та протидія їм, конфліктна взаємодія супротивних груп і класів, їхня боротьба за соціальний контроль [3, с.700-715].

Вихідним пунктом і рушійним фактором будь-якої людської діяльності та соціальних рухів виступають потреби. Потреба – причина діяльності, стимул діяльності. Всяка потреба виглядає як виявлення певних суперечностей, які усуваються завдяки діям суб'єкта. Суперечності є підґрунтям потреби – стимулом, а спонука до дії – його зовнішня форма.

Своєрідна специфіка філософсько-соціологічного аналізу проблеми потреб полягає у з'ясуванні взаємовідносин між соціальними суб'єктами. У цій ролі можуть виступати індивіди, угруповання людей, соціальний прошарок, соціальна група, соціальна інституція, суспільство. Кожен із суб'єктів має внутрішню специфіку, а їхня взаємодія і взаємопроникнення створюють коловорот людських прагнень і бажань, строкату картину результатів цих прагнень, які проявляються у вчинках людей.

У сучасному суспільстві коло необхідних потреб щодалі розширюється; відбувається соціалізація потреб. Вони стають соціальними не лише тому, що задовольняються за допомогою засобів, створених у процесі соціальної діяльності, але й у тому розумінні, що

* Рух, його витоки й причини, зв'язок з матерією, форми виявлення й т.ін. завжди перебували в центрі уваги філософів і природознавців. Ще античні мислителі замислювались над цими проблемами. Так, Геракліт не лише визнавав загальність руху, але й побачив його суперечливість [9, с.30-36; 10, с.24-35].

весь процес їхнього задоволення пов'язаний з формами соціального життя. Такий вид потреб зумовлює специфічну поведінку людини у рамках соціуму, соціальної групи. На цих підставах розвиваються соціальні потреби у вузькому розумінні, а саме потреба у спілкуванні, у самоствердженні, в організації спільних дій. На відміну від фізичних, задоволення соціальних потреб пов'язується не зі споживанням конкретних речей, не з фізіологією організму, а з розвитком соціально-психологічних механізмів, які регулюють відносини всередині соціальної спільноти.

Якщо потреба спрямована передусім на предмет її задоволення, то інтерес – на ті соціальні відносини, інституції, установи, від яких залежить розподіл предметів, цінностей і благ, що забезпечують задоволення потреб. У філософській літературі категорія “інтерес” тлумачиться як реальна причина соціальних дій, подій, звершень, яка стоїть за безпосередніми спонуканими – мотивами, помислами, ідеями – учасників цих дій: індивідів, соціальних груп, класів [5, с.213]. Інтерес є об'єктивним ставленням спільноти, групи до своїх потреб та умов власного життя. Тут водночас фіксуються дві суттєві якості інтересу:

- ставлення спільноти, групи до потреб;
- ставлення до умов, у яких ці потреби задовольняються.

Коротше кажучи, інтерес – це усвідомлена потреба. Він спрямовується на ті об'єкти, які сприяють задоволенню потреби. Інтерес є одним з головних факторів мотивації будь-якого виду цілеспрямованої соціальної діяльності. Інтереси об'єднують і роз'єднують соціальні групи, інститути, народи, країни. Та навіть саме поняття «політика» визначається через поняття “інтерес”, бо вона, на думку американського політолога Р.Даля, є не що інше, як складна взаємодія приватних і групових інтересів. Хоча політика – це й засіб провокування конфліктів, оскільки вона пов'язана з боротьбою за здобуття влади.

Підсумуємо викладене. Соціальна структура суспільства – одне з основних джерел соціальних конфліктів. Соціальна нерівність – основна детермінанта соціального конфлікту, яка реалізується у взаємовідносинах соціальних спільнот і груп. У багатомірному соціальному просторі без знання стану соціальної (соціально-класової) структури суспільства, усієї множинності й складності суспільних відносин, потреб та інтересів, що стимулюють діяльність людей, неможливо пізнати причини конфліктів, їхній розвиток, а отже й керувати ними. Інакше можна отримати хаос або, якщо бути точними, “керований хаос”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Райсиг Р. Исследования трансформации: достижения, насущные проблемы и перспективы. Повороты истории. Постсоциалистические трансформации глазами немецких исследователей: в 2 т. / Р.Райсиг. Т. 2. – СПб., М., 2003. – 340 с.

2. *Козырев Г.И.* Политическая конфликтология: учебное пособие / Г.И.Козырев. – М., ИД «Форум»: ИНФРА. – М., 2008. – 432 с.
3. *Масионис Дж.* Социология / Дж. Масионис. – 9-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – 752 с.
4. *Анцупов А.Я.* Конфликтология: учебник для вузов / А.Я.Анцупов, А.И.Шипилов. – М.: ЮНИТИ, 2000. – 551 с.
5. *Философский энциклопедический словарь* / [Л.Ф.Ильичёв, П.Н.Федосеев, С.М.Ковалёв, В.Г.Панов]. – М., 1983. – С.636.
6. *Ленин В.И.* Великий почин / В.И.Ленин. Полн. собр. соч. Т.39.
7. *Гегель Г.* Наука логики / Г.Гегель. Т. 2. – М.: Мысль, 1971.
8. *Энгельс Ф.* Анти-Дюринг. Переворот в науке, произведённый господином Евгением Дюрингом / Ф.Энгельс. – М., 1978. – 358 с.
9. *Скирбекк Г.* История философии: учеб. пособие [для студ. высш. учеб. заведений]: пер. с англ. В.И.Кузнецова; под ред. С.Б.Крымского / Г.Скирбекк, Н.Гилье. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 800 с.;
10. *Асмус В.Ф.* История античной философии / В.Ф.Асмус. – М.: Высшая школа, 1965. – 320 с.

СОЦИАЛЬНАЯ СТРУКТУРА ОБЩЕСТВА: ОБЩЕСТВЕННАЯ ПРИРОДА, ПРОТИВОРЕЧИЯ И КОНФЛИКТЫ

Зимогляд В.Я.

В статье освещаются вопросы социальной структуры общества. Анализируются некоторые проблемы развития социальной структуры в условиях динамичных трансформационных процессов, их разнонаправленность, противоречивость и конфликтность. Выясняется общественная природа социальной структуры, её содержание, специфика, мотивация противоречий и конфликтов. Анализируется содержание и роль потребностей, групповых интересов, целей и социальных условий жизни в деятельности личности и общества.

Ключевые слова: общество, структура, трансформация, противоречие, конфликт, потребность, цели, условия жизни.

SOCIAL STRUCTURE OF SOCIETY AND CONFLICT IN A SOCIAL ASPECT

Zimoglyad V.Ya.

The questions of social structure of society are lighted in the article. Some problems of development of social structure are analysed in the conditions of dynamic transformations processes, their different directions, contradictions and conflicts. Societal nature of social structure, its maintenance, specific, motivation of contradictions and conflicts, turns out. Maintenance and role of necessities, groups interests, aims and social conditions of life is analysed in activity of personality and society.

Key words: society, structure, transformation, contradiction, conflict, conditions of life.

УДК 32.019.5; 316.77:32

канд. соц. н. Ю.С.Сіда

СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ПОЛІТИЧНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ

У статті виявлено основні чинники, які визначають соціальні наслідки